

УДК 504.03:343.28 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.14>

Стукаліна О. В.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9206-3487

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

ENVIRONMENTAL TERRORISM IN UKRAINE AS A GLOBAL PROBLEM TODAY

Стаття присвячена дослідженню екологічного тероризму в Україні. У статті розглядається поняття «екологічний тероризм», розкривається його зміст, сутність та специфічні риси. Автор аналізує зарубіжне термінологічне визначення та кримінально-правове регулювання екологічного тероризму (за прикладом правових систем – Франції та Сполучених Штатів Америки). У роботі встановлено, що екологічний тероризм – це незаконне, умисне, цілеспрямоване застосування сили проти природних ресурсів з метою позбавлення населення їхніх природних благ; створення обстановки страху, хаосу та жаху у суспільстві; знищення майна або впливу на органи державної влади чи місцевого самоврядування. Автор наголошує, що з боку потенційної небезпеки для людей, новий вид високотехнологічного тероризму, зокрема – екологічний тероризм є більш небезпечним, аніж його інші різновиди, оскільки насильницькі дії терористичного характеру застосовуються по відношенню до населення або на їх власність безпосередньо через довкілля, в якому у подальшому життєдіяльність людини може бути утруднена або неможлива. З'ясовано, що екологічний тероризм призводить до важких і незворотніх наслідків планетарного масштабу.

Доведено, що проблема екологічного тероризму набула виняткового значення для Європи у цілому та України зокрема саме в умовах повномасштабної російської інтервенції на територію української держави. Стверджується, що захоплення та негативний вплив російських військ на Чорнобильську атомну електростанцію біля м. Прип'ять в Київській області та Запорізьську атомну електростанцію у м. Єнергодарі Запорізької області (остання донині знаходиться під окупацією), а також регулярні публічні погрози застосування по відношенню до України та інших держав (Сполучених Штатів Америки, держав-членів Європейського Союзу і т.п.) високо-небезпечної ядерної, хімічної чи біологічної зброї є серйозною загрозою забруднення навколишнього природного середовища нашої країни, окремого регіону чи міста, з метою завдання якнайбільшої екологічної шкоди.

Зроблено висновок, що консолідація зусиль усієї світової спільноти та створення налагодженого міжнародного механізму запобігання руйнівному впливу екологічного тероризму гарантуватиме безпечне існування людства.

Ключові слова: екологічний тероризм, тероризм, терористичний акт, екологічна безпека, екологічно небезпечні об'єкти, навколишнє природне середовище, збройний конфлікт, регіони, великі міста.

The article is devoted to the study of environmental terrorism in Ukraine as a global problem of our time. The article examines the concept of «ecological terrorism», reveals its meaning, essence and specific features. The author analyzes the foreign terminological definition and criminal law regulation of environmental terrorism (using the example of the legal systems of France and the United States of America). The work established that environmental terrorism is an illegal, intentional, purposeful use of force against natural resources with the aim of depriving the population of their natural benefits. destruction of property or influence on authorities. The author emphasizes that from the point of view of potential danger to people, a new type of high-tech terrorism, in particular – environmental terrorism, is more dangerous than its other varieties, since violent acts of a terrorist nature are applied to the population or their property directly through the environment in which in the future, a person's life activity will be difficult or impossible. It has been found that environmental terrorism leads to severe and irreversible consequences of planetary importance.

It has been proven that the problem of environmental terrorism has acquired exceptional importance for Europe in general and Ukraine in particular, precisely in the conditions of full-scale Russian intervention on the territory of the Ukrainian state. It is argued that the capture and negative impact of Russian troops on the Chornobyl nuclear power plant near Pripyat in the Kyiv region and the Zaporizhia nuclear power plant in the city of Yenerhodar in the Zaporizhia region (the latter is still under occupation), as well as regular threats of use in relation to Ukraine and of other states (the United States of America, member states of the European Union, etc.) of highly dangerous nuclear, chemical or biological weapons is a serious threat of pollution of the surrounding natural environment of our country, a separate region or city, with the aim of causing the greatest possible environmental damage.

It was concluded that the consolidation of the efforts of the entire world community and the creation of an established international mechanism to prevent the destructive impact of environmental terrorism will guarantee the safe existence of humanity.

Key words: environmental terrorism, terrorism, terrorist act, ecological safety, ecologically dangerous objects, surrounding natural environment, armed conflict, regions, large cities.

На сучасному етапі розвитку людства перед усією світовою спільнотою постають різноманітні міжнародні проблеми, які пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища, зміною клімату, поширенням епідемій і пандемій (на теперішній час найбільш активні – Covid-19 та мавп'яча оспа), загрозою використання зброї масового враження, радіаційним забрудненням, скороченням природних середовищ існування і т.п. До зазначеного переліку проблем варто віднести й екологічний тероризм. З боку потенційної небезпеки для людей, новий вид високотехнологічного тероризму, зокрема – екологічний тероризм є більш небезпечним, ніж інші його різновиди, оскільки насильницькі дії застосовуються по відношенню до населення або на їх власність, безпосередньо, через довкілля, в якому у подальшому життєдіяльність людини буде утруднена або неможлива. Сучасний екологічний тероризм призводить до важких і незворотніх наслідків планетарного рівня. Достатньо лише нагадати, що при радіоактивному забрудненні навколишнє природне середовище може на багато десятиків років залишитися непридатним для життя.

З середини ХХ ст. екологічний тероризм був об'єктом дослідження багатьох науковців. Серед наукових досліджень, які фрагментарно або цілком присвячені даній проблематиці, варто виділити праці: О.І. Бондара, А.А. Приходченко, Н.І. Заїки, О.С. Колбасова, О.А. Машкова, Дональда Ліддіка, Т. Перги, Майкла Крайтона та інших. Хоча роботи вказаних учених мають важливе науково-методологічне значення, разом із тим, деякі питання щодо розкриття поняття, сутності, специфічних ознак та особливостей екологічного тероризму як сучасної загрози для України в умовах воєнного стану потребує наукового переосмислення та подальшого розвитку.

Щорічно по всьому світу відбуваються терористичні акти різного характеру і ступеню, тоді, як їх негативний вплив тримає у страху цивілізаційне людство та призводять до потенційної екологічної катастрофи. Поширення терористичних актів відображає масштабну глобальну загрозу, яку тероризм представляє у ХХІ столітті. Офіційна міжнародна статистична інформація «The Global Terrorism Index» свідчить, що протягом останніх років стан тероризму та смертності значно погіршився. Насамперед, лише в 2021 році внаслідок терористичних актів загинуло 7142 особи. Державами, які найбільше постраждали від терористичних актів є: Афганістан, Ірак, Сомалі, Буркіна-Фасо та Сирія [1]. Сучасні терористичні акти спричиняють не лише величезну фізичну і моральну шкоду цивільному населенню, матеріальну шкоду державам, але й тяжкі наслідки екологічного характеру. У результаті терористичних актів відбувається забруднення атмосферного повітря, ґрунтів і водойм, знищення інфраструктури, виникнення лісових пожеж, що у сукупності

призводить до множинних екологічних катастроф. На теперішній час високий рівень екологічної небезпеки, як наслідок негативного впливу терористичних актів, свідчить про те, що система заходів протидії цьому суспільно небезпечному явищу є недосконалою, у свою чергу, діяльність компетентних суб'єктів у врегулюванні цього питання – незадовільною.

Проблема екологічного тероризму набула виняткового значення для Європи у цілому та України зокрема, в умовах повномасштабної російської інтервенції на територію української держави. Загальновідомо, що з початку повномасштабного збройного конфлікту сторона-агресор використовує терористичний акт як інструмент задля досягнення своїх злочинних цілей. За офіційною статистичною інформацією Генеральної прокуратури України станом на січень-липень 2022 року було зафіксовано 97 терористичних актів [2]. Тому саме воєнні дії та тактика противника стали найбільшою екологічною катастрофою для України, масштаби та наслідки якої поки що складно оцінити. За час бойових дій по всій території України було випущено понад 1100 ракет, знищено понад 4000 одиниць бойової техніки, що вкрай негативно вплинуло та продовжує впливати на живе навколишнє природне середовище [3]. Беручи за основу усю складність ситуації, яка нині існує, є реальні ризики вчинення противником умисних дій, спрямованих на забруднення навколишнього природного середовища нашої країни, окремого регіону чи міста, з метою завдання якнайбільшої екологічної шкоди. Яскравим прикладом цього стало захоплення російськими військами Чорнобильської атомної електростанції біля м. Прип'ять в Київській області та Запорізької атомної електростанції у м. Єнергодарі Запорізької області (остання донині знаходиться під окупацією), а також регулярні погрози застосування по відношенню до України та інших держав (Сполучених Штатів Америки, держав-членів ЄС і т.п.) високонебезпечної ядерної, хімічної чи біологічної зброї.

В умовах сьогодення, незважаючи на сучасну систему заходів і методів протидії, екологічний тероризм – найбільш небезпечна загроза для природних прав людини. Право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до фундаментальних і закріплене у ст. 50 Конституції України [4]. У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається про безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище [5], разом із цим дане право міститься у міжнародно-правових актах. На підставі цього вбачається, що вагомі зусилля та ресурси мають бути спрямовані на забезпечення екологічної безпеки окремого індивіда, суспільства і держави шляхом протистояння негативному впливу на навколишнє природне середовище терористичних актів, а також мінімізації екологічних наслідків від воєнних дій.

У науковій літературі досі не існує єдиного загальноприйнятого трактування «екологічному тероризму». Чинні нормативно-правові акти не містять уніфікованого визначення даному явищу. Все це створює підґрунтя для активного обговорення цього поняття у наукових колах. Така неузгодженість і невизначеність базових понять, а також основних ознак дефініції «екологічного тероризму», не дає змогу визначити наявний ступінь ризику терористичного акту.

У спеціальних джерелах під екологічним тероризмом розрізняють абсолютно різні явища: по-перше, діяльність або халатність, яка веде до погіршення природного середовища; по-друге, радикальні акції – зелених на захист навколишнього середовища; дії, спрямовані на умисне забруднення природного середовища, або відповідні загрози з метою нанесення противнику екологічного шкоди (при цьому висувуються політичні, релігійні або ідеологічні вимоги). Фахівці в сфері екології вважають, саме остання трактування найбільше відповідає змісту поняття – екологічний тероризм [6, с. 10].

Учені О.А. Машков, Ю.В. Мамчур, С.В. Жукаускас вважають, що обов'язковими умова «екологічного тероризму» є резонанс терористичного акту в суспільстві. Автори стверджують, що при дослідженні «екологічного тероризму», доцільно зважати на його чотири характеристики. Зокрема, 1) «екологічний тероризм» – це одна із форм організованого насильства; 2) «екологічний тероризм» переслідує політичні цілі та мотиви, тобто, це специфічна форма політичного насильства. Такий вид тероризму має за мету проведення насильницьких акцій задля примушення держави прийняти рішення, які б задовольняли вимоги терористів; 3) характерним змістом «екологічного тероризму» є свідомо спрямованість на чисельні людські жертви, руйнування навколишнього середовища та природних ресурсів, що сприяє виникненню і поглибленню антагонізмів у світі; 4) значно розширилися дії, які терористи можуть реалізувати проти людства: масові отруєння, радіоактивне зараження, зараження небезпечними хворобами, поширення епідемій та епізоотій тощо. Знаряддями для здійснення терористичних актів можуть бути вибухові пристрої широкого спектра дії, радіоактивні, отруйні та інші небезпечні біохімічні речовини [7, с. 103].

Влучною, на наш погляд, є думку зарубіжного вченого Дж.Александера, який пропонує під екологічним тероризмом розуміти «застосування чи загрозу застосування руйнівного впливу на навколишнє природне середовище з метою залякування людей» [8, с. 4]. Оскільки сама природа може бути джерелом шкідливих агентів, учений Т. Шофілд у визначення екологічного тероризму включає можливість використання навколишнього середовища як провідника поширення згубних для екосистем

речовин різної природи, якими є: хімічні сполуки, біопатогени, викиди відходів промислового виробництва в атмосферу [9]. Учений С.М. Беркович поділяє екологічний тероризм на екотероризм (eco-terrorism) та енвайротероризм (enviro-terrorism). Автор вважає, що екотероризм є дією окремих екстремістів або їх угруповань, яка спрямована на пошкодження власності тих осіб або організацій, які, на їхню думку, причетні до руйнування навколишнього середовища. Як результат у них є повна впевненість, що вони особисто є знаряддям відплати самої природи. Однак такі методи помсти доволі часто є актом вандалізму, який, незважаючи на деклароване радикалами відстоювання прав «всього живого», негативно відбиваються на довкіллі [10, с. 18].

Зарубіжний науковець Д. Шварц провів паралель між екологічним тероризмом та руйнуванням довкілля, в умовах чого запропонував виділити три специфічні ознаки екологічного тероризму, а саме: навмисний або ненавмисний характер вчиненої дії; символічний чи несимволічний характер; умови, у якому відбувається дія, – воєнний чи мирний час. У результаті вчений дійшов висновку, що руйнування довкілля можна назвати тероризмом, коли воно: 1) порушує національні або міжнародні закони, що регулюють діяльність держави у мирний чи воєнний час; 2) має конкретну мету; 3) використовує навколишнє середовище як засіб навіювання страху населенню загалом через екологічні наслідки [11, с. 190].

Екологічний тероризм за законодавством зарубіжних країн визнається суспільно небезпечним діянням. Цікавий підхід термінологічного визначення та кримінально-правового регулювання екологічного тероризму, на нашу думку, закріплений у правовій системі Франції. Зокрема, у кримінальному законодавстві Франції дається чітке визначення екологічному тероризму, під яким розуміється умисне заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, людині та тваринам [12]. У правовій системі США різняться підходи до визначення екологічного тероризму та тероризму з використанням біологічної, хімічної та ядерної зброї. Перший відноситься до так званого внутрішнього тероризму і за визначенням Федерального бюро розслідувань (далі – ФБР) є видом тероризму, який полягає в протиправних діях деяких екологічних організацій, що захищають права тварин. У «Патріотичному акті» серед виділених терористичних організацій окрему позицію займають «екологічні терористичні організації» [13]. У свою чергу, біологічний, хімічний та ядерний тероризм в американському юридичному тлумаченні не входять до поняття екологічного тероризму, а є самостійними видами радикалізму, закріпленими як федеральні злочини тероризму у Федеральному кодексі США [14]. Свого часу начальник відділу боротьби з тероризмом ФБР США Дж. Ф. Джарбо заявив, що «ФБР визначає

екологічний тероризм як застосування чи загрозу застосування насильства злочинного характеру проти невинних жертв чи майна з боку екологічно орієнтованої субнаціональної групи з еколого-політичних причин...» [15]. Отже, наведені дефініції «екологічного тероризму», закріплені у законодавчих документах США та Франції, можуть стати передумовою для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Міжнародні нормативно-правові акти містять фрагментарні згадки про екологічний тероризм. Наприклад, у Директиві Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про протидію тероризму» при розгляді деяких ознак тероризму, що включають загрози життю людини, згадуються й ознаки, які можна кваліфікувати як атрибути екологічного тероризму, наприклад, «незаконне виготовлення, володіння, придбання, перевезення, постачання або використання... ядерної, біологічної або хімічної зброї, а також розробка біологічних або хімічних боєприпасів», «викид у навколишнє середовище небезпечних речовин, спроби викликати пожежі, повені, вибухи, якщо внаслідок цього створюється небезпека для життя людей» [16].

Екологічні терористичні акти, особливо пов'язані з посяганням на екологічно небезпечні об'єкти (АЕС, хімічні підприємства та ін.) або з використанням екологічно небезпечних засобів (зброї масового знищення, ядерних матеріалів, радіоактивних речовин або джерел радіоактивного випромінювання або отруйних, отруйних, токсичних, небезпечних хімічних або біологічних речовин), можуть мати надзвичайну шкідливість. Захоплення у березні 2022 року російськими військами м. Енергодар Запорізької області стало справжньою загрозою не лише для української, але й для світової екології. Запорізька атомна електростанція – найбільша у Європі, та третя у світі. Вона має 6 енергоблоків, а це 40% всіх атомних реакторів в Україні. Не дивлячись на це окупантами було вчинено перший терористичний акт проти Запорізької АЕС, зокрема, колона важкої техніки Росії (близько 100 одиниць) прорвала блокпост на в'їзді до м. Енергодар, увірвалася в місто, після чого почались обстріли території атомної станції, прилеглої інфраструктури та тренувального центру. Згодом, російські війська підірвали боєприпаси на території станції, чим знову порушили радіаційну безпеку найбільшого в Європі ядерного об'єкту. 5 серпня 2022 року знову було відкрито вогонь по Запорізькій АЕС. Тоді ж і зафіксовано три влучання на майданчик станції – біля одного з енергоблоків, де знаходиться ядерний реактор. Пошкоджені азотно-киснева станція, виникли ризики витоку водню та розпилення радіоактивних речовин [17]. Відомо, що в природі та екосистемі нашої планети все тісно взаємопов'язане. Порушення будь-яких важливих процесів в одній сфері тягне за собою

незворотні руйнування в іншій. Тому, у разі навмисного впливу на навколишнє середовище шляхом радіоактивного забруднення через здійснення аварії на Запорізькій АЕС, місцевість стане непридатною для нормальної життєдіяльності протягом десятиліть, а може і сотень років, про що наочно свідчить катастрофа на Чорнобильській АЕС 1986 року, яка, хоч і не є актом екологічного тероризму, але наочно демонструє наслідки катастрофи.

За експертними оцінками, у разі терористичного нападу на АЕС у навколишнє природне середовище можуть бути викинуті мільйони кюрі радіоактивності, що в сотні разів більше, ніж під час ядерних вибухів у Хіросімі та Нагасакі (Японія) [18]. Тому варто зазначити, що з воєнної точки зору противника, екологічний тероризм – це дії, спрямовані на умисне забруднення навколишнього природного середовища з метою нанесення екологічного збитку. У цьому сенсі, екологічний тероризм включає: по-перше, незаконне застосування дефоліантів, поширення отруйних бойових хімічних речовин; по-друге, точкове використання ізотопів; по-третє, зараження населення за допомогою птахів та риб інфекційними захворюваннями з метою викликати епідемії та епізоотії; по-четверте, випалювання лісових масивів, полів; по-п'яте, спроби підірвати великі водомісткі греблі, теплові та атомні електростанції, масштабне спалювання нафтових свердловин [19; 20].

Екологічний акт тероризму – це складне суспільно небезпечне діяння, яке необхідно запобігати, припиняти і переслідувати в судовому порядку. Для протидії такому явищу використовувалися різні стратегії, але їх вплив на екологічний тероризм був мінімальним. Багато спроб уряду та лобістів у боротьбі з екологічним тероризмом були зосереджені на тому, щоб повністю підтримати посилення покарань за екологічну терористичну поведінку та поширити захист законодавства від тероризму на потенційних жертв екологічного тероризму [21]. Нині вкрай важливо, щоб законодавчі органи визнали екологічний тероризм, передбачили достатню політику та ресурси для боротьби з ним, а також продовжили брати участь у правовому захисті потенційних цілей екологічного тероризму. Щодо спеціальних оперативних груп та загалом правоохоронних органів, то створення ефективних міжнародних мереж, на наш погляд, є ключовим фактором, оскільки більшість еко-терористів долають великі відстані, щоб вчинити небезпечне діяння. Також взаємозв'язок силових структур та екологічно сумісних ініціатив може значно знизити до мінімуму ймовірність скоєння екологічних терористичних нападів.

В умовах воєнного стану в Україні доволі важко протидіяти актам екологічного тероризму. Заради безпеки ядерних установок та об'єктів на майданчику Запорізької АЕС, а також у зоні Чорнобильської АЕС, необхідно проводити активні переговори

з представниками провідних держав світу та безпосередньо з НАТО, з вимогою запровадити A2/AD zone над територією України з урахуванням ризиків та географії розташування атомних станцій НАЕК «Енергоатом» [22]. Будь-яка аварія на зазначених об'єктах приведе до масштабних екологічних наслідків, як для України, так і для інших країн. Крім того, пропонуємо такі напрямки запобігання актам екологічного тероризму, а саме: розробка на міжнародному рівні правових стандартів захисту окремих індивідів, суспільства та держав від екологічних загроз; координацію діяльності міжнародних та державних правоохоронних органів у сфері екологічної злочинності з метою запобігання актам екологічного тероризму; здійснення моніторингу екологічної ситуації та створення єдиної інформаційної бази

екологічно небезпечних районів; контроль за потенційно небезпечними об'єктами з метою попередження можливості їх використання у злочинних цілях.

Таким чином, екологічний тероризм набуває все більш глобального характеру та торкається майже кожного члена соціуму. Сучасний екологічний тероризм є незаконним, умисним, цілеспрямованим застосуванням сили проти природних ресурсів з метою позбавлення населення їхніх природних благ; створення обстановки страху, хаосу та жаху; знищення майна; впливу на органи державної влади чи місцевого самоврядування. Лише консолідація зусиль усієї світової спільноти та створення налагодженого міжнародного механізму протидії руйнівному впливу екологічного тероризму гарантуватиме безпечне існування людства.

Список використаних джерел:

1. Global Terrorism Index 2022: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2022> (дата звернення: 10.08.2022).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-липень 2022 року. Генеральна прокуратура України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 11.08.2022).
3. Екологічний тероризм російської армії в Україні. URL: <https://eco.rayon.in.ua/topics/503988-ekologichniy-terorizm-rosiyskoi-armii-v-ukraini> (дата звернення: 11.08.2022).
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст.141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
5. Про охорону навколишнього середовища: Закон України. Відомості Верховної Ради України, 1991. № 41, ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
6. Загрози національній безпеці: екологічний тероризм, як сучасний виклик суспільству / О. А. Машков, Ю. В. Мамчур. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. Вип. 1(17). С. 8–21.
7. Екологічні загрози, ризики та екологічний тероризм: системне визначення / О. А. Машков, Ю. В. Мамчур, С. В. Жукаускас. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2019. № 3–4. С. 98–113.
8. Alexander G. A. Ecoterrorism and nontraditional military threats. *Military Medicine*, 2000, no. 165, pp. 1–5.
9. Schofeld T. The Environment as an Ideological Weapon: A Proposal to Criminalize Environmental Terrorism, *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 1999, vol. 26, is. 3. URL: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/ealr/vol26/iss3/6> (accessed: 14.08.2022).
10. Eco-Terrorism/Enviro-Terrorism: Background, Prospects, Countermeasures, in Alpas H., Berkowicz S. M., Ermakova I. (eds), *Environmental Security and Eco-Terrorism*. Heidelberg: Springer, 2011, pp. 15–29.
11. Schwartz D.M. Environmental terrorism: analyzing the concept. *Journal of Peace Research*, 1998, no 35, pp. 483–496.
12. КК Франції. URL: <https://constitutions.ru/?p=25017> (дата звернення: 15.08.2022).
13. USA Patriot Act: Preserving Life and Liberty. 2001. URL: <https://web.archive.org/web/20100102035036/http://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>
14. Федеральний Кодекс Сполучених Штатів Америки (U.S.C.). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (дата звернення: 16.08.2022).
15. FBI (Federal Bureau of Investigation). The threat of eco-terrorism: testimony by James F. Jarboe before the US house resources committee, subcommittee on forests and forest health, Washington, DC, 2002. URL: <https://web.archive.org/web/20080311231725/http://www.fbi.gov/congress/congress02/jarboe021202.htm> (дата звернення: 16.08.2022).
16. Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2017/541 від 15 березня 2017 р. «Про протидію тероризму». URL: <https://base.garant.ru/71927820/> (дата звернення: 16.08.2022).
17. Ядерний терор РФ: що відбувається наслідки запорізькій АЕС і чим це загрожує Україні та світу. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220806-yaderniy-terror-rf-shho-vidbuvaetsya-na-zaporizkij-aes-i-chym-ce-zagrozhuje-ukrayini-ta-svitu/> (дата звернення: 16.08.2022).
18. Тісоєнко Д.І. Екологічний тероризм: кримінально-правові та кримінологічні проблеми. URL: <https://www.dissercat.com/content/ekologicheskii-terrorizm-ugolovno-pravovye-i-kriminologicheskie-problemy> (дата звернення: 13.08.2022)
19. Про вміст радіонуклідів у деяких рослинах в залежності від забруднення зовнішнього середовища / А. А. Бубенчиков, Ю. Р. Теддер, А. Б. Гудков, Ю. А. Сухомлінов, А. В. Сухарев, В. Н. Бубенчикова. *Екологія людини*. 1995. № 2. С. 162–166.
20. Небезпечні соціально-екологічні наслідки військово-промислової діяльності / В. В. Довгуша, М. Н. Тихонов. *Екологія промислового виробництва*. 1996. № 2. С. 3–19.
21. Environmental extremists and the eco-terrorism movement / Chad Nilson, Tod Burke. Radford University: 2002. URL: https://www.unl-edu.translate.google.com/eskridge/ecoterrorism.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 17.08.2022).
22. Захоплення ЧАЕС – це ядерний тероризм: Україна звернулася до МАГАТЕ. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/3/683158/> (дата звернення: 17.08.2022).